

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh899>

SALİH PAŞA HÜKÜMETİ, BASIN VE SİYASİ ÇEVRELERİN HÜKÜMETE YAKLAŞIMI

Nurten ÇETİN*

Özet

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti ile savaşın galibi olan itilaf devletleri arasında yapılacak olan barış antlaşmasının ilk adımı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile atıldı. Osmanlı devleti için son derece ağır hükümler taşıyan bu mütareke, Türk halkı tarafından kabul görmedi ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bir Milli Mücadele hareketi başladı. Bu hareket gittikçe kuvvet kazandı ve zamanla itilaf devletlerinin baskıları altında bulunan İstanbul hükümetlerinden bağımsız bir hal aldı. Bu durum itilaf devletleri tarafından beklenen bir gelişme değildi. Dolayısıyla bu süreçte yönetime gelen İstanbul hükümetleri, itilaf devletlerinin yoğun baskılarına maruz kaldılar. İşte bu hükümetlerden birisi de bu dönemde en kısa süreyle iktidarda kalan Salih Paşa hükümeti oldu. Bu makalede Salih Paşa'nın sadrazamlığa tayin süreci ana çizgileriyle verildikten sonra, kabinenin kuruluşu, hükümetin karşılaştığı dâhili ve harici güçlükler, bu durumun İstanbul ve Anadolu basını ile siyasi çevrelerde nasıl yankılandığı ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Salih Paşa, İstanbul Hükümeti, Anadolu, Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye.

The Salih Pasha Government, Media's and Political Environmetns' Approaches to the Government

Summery

The first step of the peace treaty was taken within the Truce of Mondros in 30th of October 1918, between the Ottoman State which was one of the losers of I. World War and the Allied Powers who were the winners of the war. This Truce included very heavy provisions against Ottoman State, it

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

wasn't accepted by the Turkish people and a movement of national struggle was begun under the leadership of Mustafa Kemal in Anatolia. This movement gained power over time and got free from the government placed in the Istanbul which was under pressure of Allied powers. This situation was not expected by the Allied powers. Therefore, the governments which came to power in Istanbul, was exposed to dense pressure by Allied Powers. So, one of these governments is the government of Salih Pasha which stayed on power shortest. In this article, first the process of Salih Pasha's assignment to the Grand visiership, then the establishment of cabinet, the domestic and foreign difficulties which the government was faced and how these situations were reflected in the Media and Political environment in Anatolia and Istanbul will be examined.

Key Words: Salih Pasha, Istanbul Government, Anatolia, National Struggle, National Forces.

Giriş

İstanbul, 13 Kasım 1918'de İtilaf devletleri tarafından fiilen işgal edilmişti. İşgali müteakip gelişen süreçte İstanbul'da Padişah Vahdeddin tarafından atanacak sadrazamların belirlenmesinde itilaf devletleri belirleyici rol oynamaya başladılar. Nitekim 11 Kasım 1918'de Padişah tarafından Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanmasında¹ ve onun azlinden sonra iktidara gelen Damat Ferit Paşa hükümetlerinde bu durumu gözlemlemek mümkündür. İtilaf devletleri, İstanbul'da hükümet tarafından yapılan icraat çerçevesinde bu hükümetlere müdahil durumdaydılar. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Richard Webb'in 22 Nisan 1920'de Curzon'a gönderdiği raporda yer alan "*müttefiklere açıktan muhalefet eden hiçbir hükümet İstanbul'da ayakta kalamaz ve işgalden sonra müttefiklere engel olamaz...*" şeklindeki ifadelerinde bu durumu görmek mümkündür².

I. Damat Ferit Paşa hükümeti döneminde Anadolu'da Milli Mücadele hareketi başlamıştı. İngilizler başta olmak üzere itilaf devletlerinin Anadolu'da başlayan bu hareketi yok etmek için destekledikleri Damat Ferit Paşa

¹ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 193.

² PRO (PublicRecord Office), FO. (Foreign Office), 371/5047, E 4407/3/44, Amiral Webb'den Lord Curzon'a gönderilen 22 Nisan 1920 tarihli rapor.

hükümetinin icraatı³ olumlu netice vermek şöyle dursun, bilakis Anadolu'daki milli direniş hareketi gün geçtikçe kuvvet kazandı. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki mücadelenin aynı zamanda İstanbul'da baskı altında tutulan Padişah'ın kurtarılması anlamına geldiğini söylemelerinde dile getirmekteydi. O, Anadolu hareketini yok etmeye yönelik yapılan tüm uygulamaların Damat Ferit Paşa hükümetince yapıldığı şeklindeki düşünceleri kamuoyuna ve Padişah'a aksettiriyordu. Damat Ferit Paşa'nın Sivas Kongresi'ni dağıtma girişimi üzerine Heyet-i Temsiliye, 12 Eylül 1919'da yasal bir hükümet kuruluncaya kadar İstanbul ile resmi yazışmaların yapılmayacağı kararını almış, İstanbul hükümetine karşı bir nevi ambargo uygulamıştı. Bu durum, Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesine kadar devam etti. Neticede Damat Ferit Paşa sağlık nedenlerini gerekçe göstererek 30 Eylül 1919'da istifa etti⁴. Yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa sadrazamlığa atandı⁵. Ancak bu atamada, başta İngilizler olmak üzere itilaf devletlerinin amaçlarına ulaşmasını sağlayamadı.

Ali Rıza Paşa hükümeti 12 Ocak'ta Meclis-i Mebusan'ı topladı ve kuva-yı milliye ile yakın temasa geçti. Hükümet, kuva-yı milliyeyi meşru bir hareket olarak görüyordu. Elbise, silah ve teçhizat bakımından bu hareketi destekledi. Nitekim Harbiye Nezareti bu doğrultuda birçok emir ve uygulamalarda bulundu. Askerlikten istifa etmek zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa'nın nişan ve madalyalarının geri verileceği kararı bu hükümet tarafından alındı⁶. Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde Anadolu hareketi gittikçe güçlenmeye başladı. Bu durumdan son derece rahatsız olan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 21 Şubatta gönderdiği gizli telgrafta "*Son günlerde, illerde, özellikle ulusçular arasında bir hareketlenme göze çarpmıştır ve bu durum gittikçe gerginleşmektedir. Ulusçuların Kilikya'da Fransızlara yaptıkları gibi, bize karşıda harekete geçmelerini olanaksız yapmak için yeterince yerel güçlerimiz olduğu gerektiğini seziyorum*" diyordu. Robeck, 29 Şubat'ta Curzon'a gönderdiği bir başka telgrafta İstanbul'un resmen işgal edilmesini ve

³ Osman Akandere-Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşısı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 17-92.

⁴ Salim Gökçen, *Bozdoğan'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 74-75.

⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. 4, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 2111.

⁶ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 46, Ankara 2000, s. 47-50.

askeri kıtaların gerekli göreceği bütün önlenmelerin alınabileceğini bildirdi⁷. Robeck, Curzon'a gönderdiği bir raporda ise "*Ali Rıza Paşa kabinesinin milli hareket liderlerini kınama konusundaki tutumunun ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak ve milliyetçilere düşman bir hükümetin başa geçmesini önlemek niyetinden ileri geldiğini, şayet şimdiki hükümetin düşmesi halinde, milli harekete düşman bir hükümetin başa geçmesi ve milli hareketi bastırmasını tercih ettiklerini*" açıklamakta idi⁸.

Ali Rıza Paşa kabinesi İngilizlerin baskıları sonucu 3 Mart 1920 de Padişah'a istifasını sundu⁹. Hükümetin, istifa sebepleri ile ilgili olarak İngiliz Amiral Webb, Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta "*...hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de itilaf devletlerine hizmet etme güçlüğü karşısında kalan Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etti*" demektedir¹⁰. Webb'in belirttiğine göre baş başa yaptıkları bir görüşmede Ali Rıza Paşa ona, kuva-yı milliyecilerin kendisini zor duruma soktuğunu, bu durumdan rahatsızlık duyduğunu söylemişti. Ayrıca, kuva-yı milliyeciler kendilerine aleyhtar bir kabinenin yönetime gelmesini engellemek için, onun makamında kalmasını istemişlerdi. Fakat Ali Rıza Paşa'nın işini kolaylaştırmak için de hiç bir çaba göstermemişlerdi¹¹.

1. Salih Paşa'nın Sadrazamlığa Atanması

Ali Rıza Paşa hükümetinin istifasından sonra kamuoyunu en fazla meşgul eden konu, hükümetin istifası değil, yeni hükümetin kim tarafından kurulacağı konusu idi¹². Anadolu ve İstanbul'daki Milli Mücadele taraftarları sadrazamlığın Damat Ferit Paşa'ya verileceği endişesini taşımaktaydılar. Nitekim bu endişelerini çeşitli yollarla ifade ediyorlardı. Hükümetin istifa ettiği gün Felah-ı Vatan grup başkanı ile Meclis reis vekilleri saraya giderek kuva-yı milliyenin uygun göreceği birinin kabine kurmasını istediler¹³. İstanbul dışındaki vilayetlerden Ali Rıza Paşa'nın istifasından duyulan

⁷ Salâhi Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. I, Ankara 2008, s. 609-610.

⁸ Türkmen, agm, s. 60.

⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 407.

¹⁰ Türkmen, agm, s. 61.

¹¹ FO., 371/5166-E 4407/3/44. Tuğamiral Webb'den Earl Curzon'a gönderilen 22 Nisan 1920 tarihli rapor.

¹² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 35.

¹³ Tansel, *age*, s. 36.

üzüntüyü dile getiren telgraflar Dahiliye Nezareti'ne gönderiliyordu¹⁴. Bu telgraflara verilen cevaplarda; devlet ve milletin hukukunu sağlayacak bir hükümetin kurulacağı, bu konuda müsterih olunması gerektiği, huzur ve asayişin sağlanması noktasında böyle hassas bir dönemden geçilirken daha dikkatli olunmasının önemi dile getirildi¹⁵. Erzurum'da bir araya gelen on bin kişi de hükümet konağı ve ordu dairesine giderek kurulacak hükümetin milli amaçlara uygun bir hükümet olmasını istiyordu¹⁶. Kolordu komutanları, "*milli istekleri sağlamayacak bir kabine reisine taraftar olamayacaklarını*" gönderdikleri telgraf ve şifrelerle dile getirmektedirler¹⁷. Mustafa Kemal Paşa da Meclis-i Mebusan'a ve Padişah'a çektiği telgraflarda *milli istekleri* yerine getirecek bir kabine kurulmasını önerdi¹⁸.

Yeni kabinenin kim tarafından kurulacağı konusunda basında çeşitli isimler öne çıkıyordu. Nitekim bu isimler arasında Tevfik Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa, Topçu Feriki Rıza Paşa bulunmaktaydı¹⁹. Ali Rıza Paşa Akşam muhabiri ile yaptığı bir mülakatta yerine kimin tayin edileceği konusunda "*...Hiç bir malumatım yok; halefimin tayini hukuk-ı mukaddese-i Padişahi cümlesindedir. Elbet ehil bir zat getirilecektir. Mülk sahibi olan şevket-meab efendimiz bu noktayı elbet bizlerden daha iyi takdir buyururlar. Filhakika makam-ı sadaretin birçok kimselere teklif edildiği hakkında birçok rivayetler varsa da bunların hakikatten pek uzak olduğu muhakkaktır. Tevfik Paşa hazretlerinin makam-ı sadareti kabulden istinkaf ettikleri teyid eylemektedir. Meclis-i Mebusan mehafilinde kabinenin Salih Paşa tarafından teşkiline ve Mebusandan Hamid ve Cami beylerin kabineye iştiraklerine intizar olunmaktadır*" açıklamasında bulunmaktaydı²⁰. Görüldüğü üzere, Ali Rıza Paşa kendisinden sonra sadrazamlık makamına kimin gelmesi gerektiği konusunda açıktan isim vermek yerine kamuoyunda zikredilen bazı isimleri tekrarlamakla yetiniyordu.

Basında çıkan yazılarda, ülkede bir kabine buhranının yaşandığına dikkat çekilmekte ve bunun giderilmesi için Ali Rıza Paşa kabinesinin neden başarısız olduğu, istifaya mecbur kaldığı, ona halef olacak kabinenin dâhilde

¹⁴ İkdam, 6 Mart 1920, nr. 8286, s. 1.

¹⁵ İkdam, 6 Mart 1920, nr. 8286, s. 1.

¹⁶ Sarihan, *age*, s. 412.

¹⁷ Tansel, *age*, s. 37.

¹⁸ Sarihan, *age*, s. 407.

¹⁹ İkdam, 4 Mart 1920, nr. 8284, s. 1.

²⁰ İkdam, 5 Mart 1920, nr. 8285, s. 1.

ve hariçte itimat ve güvene sahip olabilmesi için ne gibi özellikler taşıması gerektiği konuları üzerinde duruluyordu.

Ali Rıza Paşa, ülkede devletin otoritesini hâkim kılmak, halkın hükümete olan güvenini sağlamak, seçimlerin hükümetin etkisinden ziyade tam bir serbestlik ile yapılması amacıyla iktidara gelmiş ve bunu hakkıyla yapmıştı. Ülkede hiç bir fikri akımın temsilcisi olmadığı gibi, bütün fikri akımlara karşı tarafsız kalarak ülkede meydana gelebilecek sarsıntıları engellemişti. Mecliste çoğunluğu Milli Mücadele taraftarı mebuslar oluşturmaktaydı. Ali Rıza Paşa, bu mebusların güvenini sağlamak amacıyla kabinesinde kuva-yı milliyeye yakınlığıyla bilinen bazı isimlere de yer vermişti. Kabine üyelerinden bazılarını bu doğrultuda değiştirmişti. Ali Rıza Paşa'nın yerine gelecek kabinenin daha kuvvetli olması ülkede kuvvetli olan fikri akımlardan birine dayanmasıyla mümkündü. Ali Rıza Paşa bunu tam anlamıyla yapamamıştı. Yeni kabine elastiki olmalı ve Mecliste bulunan çoğunluğun fikirlerini dikkate almalıydı²¹.

Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine Padişah, iki gün boyunca Tevfik Paşa ile görüştü. Tevfik Paşa'nın sadareti kabul etmemesi nedeniyle yeni sadrazam arayışlarına girdi²². Padişah, Ali Rıza Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı görevini yapmış olan Salih Paşa'ya sadrazamlık teklifinde bulundu. Salih Paşa, gönülsüz olmakla birlikte içinde bulunulan siyasi durumun önemi nedeniyle bu görevi kabul etti²³.

Böylece İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Tuğamiral Richard Webb'in, "*Türk tarihinin en talihsiz Sadrazamı*" olarak gördüğü Salih

²¹ İkdam, 5 Mart 1920, nr. 8285, s. 1.

²² Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 256.

²³ Sultan Vahideddin'in yaveri Tarık Mümtaz Göztepe Ali Rıza Paşa'nın istifa ettiği sıradaki ortandan bahsederken iktidar mevkiinin adeta *ateşten gömlek kesildiğini, tantanalı ve parlak sadaret alaylarının birer cenaze gibi korkunç görüldüğünü*" söylemektedir. Gerçekten de o sırada sadaret makamını kabul etmek büyük bir cesaret idi. Nitekim Göztepe'nin, Salih Paşa'nın bu görevi kabul etmesiyle ilgili olarak söylediği şu sözlerde durumun vahametini göstermektedir. "*Salih Paşa kellesini koltuğunun altına almak kabilinden bir cüretle kabinenin teşkili vazifesini kabul edip buhrana nihayet veriyordu*". Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebül Yayınları, İstanbul 1994, s. 246-247. Ali Fuat Türkgeldi, Salih Paşa'nın bu görevi kesinlikle kabul etmek istemediğini, hatta ağladığını ancak kendisinin ona bu durumda sadrazamlığa tekrar Ferit Paşa'nın getirileceğini bunun da ülke için çok üzücü sonuçlara sebep olacağını söylediğini ifade etmektedir. Salih Paşa bu ısrarlar karşısında sadareti kabule ikna olmuştu. Bkz. Türkgeldi, *age*, s. 257.

Paşa²⁴, 8 Mart 1920'de sadrazamlığa atandı. Salih Paşa, Ali Rıza Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olarak görev almış ve İstanbul hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için Amasya görüşmelerine katılmıştı. Kabinesini kurmak için Saraya gitti. Ertesi günde Padişah, Salih Paşa'ya kuracağı kabineye mebuslardan kimseyi almamasını, kabineye seçilecek kişiler hakkında kendisine önceden bilgi vermesini ihtar etti²⁵.

Salih Paşa kabinesinde, Bahriye Nezareti vekâleten Salih Paşa'da kaldı. Hariciye'ye Sefa Bey, Dahiliye'ye Hazım Bey, Harbiye'ye Fevzi Paşa, Maarif'e Abdurrahman Şeref Bey, Adliye'ye Celal Bey, Evkaf-ı Hümayun'a Ömer Hulusi Efendi, Nafia'ya Ayandan Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat nezaretlerine ise Ziya Bey tayin edildiler²⁶. 11 Mart'ta Şura-yı Devlet riyasetine Cemil Molla, Maliye Nezareti'ne Maliye Müsteşarı Faik Nüzhet beyler atanırlarken, 23 Mart'ta Salih Paşa tarafından vekaleten yürütülen Bahriye Nezareti'ne Ferik Esat Paşa tayin edildi²⁷.

Kabineye yeni giren kişiler Celal Bey, Ömer Hulusi Paşa ve Ziya Bey dışındaki diğer nazırlar Ali Rıza Paşa kabinesinde de görev alan kişilerdi. Dolayısıyla Salih Paşa kabinesi gerek hükümet üyeleri gerekse takip ettiği politika bakımından Ali Rıza Paşa kabinesinin devamı olan bir ara geçiş kabinesi niteliğindedi. Salih Paşa'nın başkanlığında yirmi beş gün sürecek olan bu ara geçiş döneminde, İstanbul'da kontrolü ellerinde tutan İngilizler, hükümet üzerinde yoğun baskı oluşturdular. Bu baskıya geçmeden önce Salih Paşa hükümetinin basında nasıl karşılandığına bakmakta fayda vardır.

2. Basının Salih Paşa Hükümetine Yaklaşımı

Salih Paşa, sadrazamlığa tayin edildikten sonra, Padişahın isteği doğrultusunda kabinesini “*meclis dışındaki*” kişilerden kuracağını meclis grubuna duyurdu. Paşa'nın bu kararı gazete sütunlarında çeşitli değerlendirmeleri beraberinde getirdi. Ahmet Emin, yazmış olduğu makalesinde “*asıl meselenin kabinede meclis içinden veya dışından kişilerin bulunması değil, kabinenin müspet bir siyaset takip edecek şekilde kurulması olduğunu*” söylüyordu. Ona göre eğer Salih Paşa, içinde bulunulan durumun gereklerine göre hareket edecek kişileri meclisten seçmekte sakınca görüyorsa,

²⁴ Salâhi Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. I, Ankara 2008, s. 613.

²⁵ Türkgeldi, *age*, s. 258.

²⁶ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.DUİT (İrade Dosya Usulü Tasnifi), 9/92, 1338 C 17.

²⁷ İnal, *age*, s. 2124.

dışarıda bu duruma uygun kişileri tespit etmeli ve kabinesine almalıydı. Kabineye, genç ve “*yeni zihniyette*” birkaç kişinin girmesi mutlaka gerekliydi. Ülkenin son derece kritik ve zor bir dönemden geçtiği bu süreçte tecrübeli devlet adamları ile gençliğin birlikte mesai yapmaları lazımdı. Salih Paşa'nın selefleri bu konuda hata etmişlerdi. Şayet Felah-ı Vatan grubuna dahil kişilerden yararlanmak mümkün değilse, grup dışındaki kişilerden yararlanılmalıydı. Mebusluk herhangi bir sebeple engel oluşturuyor ise, kabinede kendisinden istifade edilebilecek mebuslar gerekirse istifa etmeliydiler. Zaman, “*eşgal*” ile kaybedilecek bir zaman değil, mevcut içerisinde en “*müesser*” ve en iyi vasıtalarla iş görülebilecek zamandı. Kabine, faal bir siyaset takip edebilecek bir mevkide bulunmazsa, harici ve dâhili vaziyetteki tehlikeler gittikçe artabilirdi. Ülkede itimat ve itibar sayesinde nüfuzunu her köşeye sokabilecek kuvvetli bir hükümete ihtiyaç vardı²⁸.

Salih Paşa, kabinesini kurmadan önce Ahmet Emin tarafından bu düşünceler savunulurken, Paşa'nın kabinesini kurduktan sonra, kabinece bu hususlara dikkat edilmemesi eleştiri konusu oldu. Artık kabine kurulduğuna göre ülkedeki sulh görüşmelerinin arifesinde hükümet buhranlarından mümkün olduğu kadar uzak kalınması gerekirdi. Herkese düşen görev, hükümetin mevkiini her vasıta ile güçlendirmek, ülkeyi temsil eden bir heyet ve kuvvet yetkisiyle söz söyleyebilmesini sağlamaya çalışmaktı²⁹.

İkdam'da “*Salih Paşa Kabinesi*” başlığı ile yayımlanan yazıda, kabinenin “*renk ve ruh*” itibarıyla hiç olmazsa yerine geldiği, kabinenin tamamen temsilcisi olması gerektiği, hâlbuki yeni kabinenin selefinden çok daha zayıf olduğu ve kuvvetlendirilmesi gerektiği belirtiliyordu. Kabine, hem dâhilde hem de hariçte güvene sahip olmalıydı. Kabineyi kuvvetlendirmek için, hariçten faal ve azimli kişiler kabineye alınmalıydılar³⁰.

Lütfi Fikri, Vakı'te Salih Paşa kabinesinin “*Ali Rıza Paşasız bir Ali Rıza Paşa kabinesi*” olduğunu yazıyor, “*madem böyle bir kabine kurulacaksa ülkenin en nazik zamanlarında bir kabine buhranı çıkarmaya ne gerek*” olduğunu soruyordu. Gençlerden uygun olanlar ister meclis içinden olsun, ister dışından olsun, ister İttihat ve Terakki veya kuva-yı milliyeye veya Hürriyet ve İtilaftan, Ahrardan, Sulh ve Selametden, Müstakillerden her ne olursa olsun birleşip milli ve vatanperver aynı zamanda pratik bir hükümet programı

²⁸ Ahmet Emin, "Tecrübe ve Faaliyet", Vakı't, 8 Mart 1920, nr. 839, s. 1.

²⁹ Ahmet Emin, "Kabinenin Teşkili", Vakı't, 9 Mart 1920, nr. 840, s. 1.

³⁰ İkdam, 10 Mart 1920, nr. 8288, s. 1.

esasları çerçevesinde hükümet kurmaya çalışılmıydılar. Böyle bir hükümet hem dâhilen hem de haricen önüne çıkabilecek engelleri aşarak iş başına gelebilir ve ülkesine çok sayıda hizmetler yapabilirdi³¹. Kabinenin en önemli görevi davasını harice dinlettirmektir. Bunun için de her türlü vasıtaya başvurması gerekirdi. Hükümet ilk olarak Beyoğlu'nda ciddi bir Fransızca gazete çıkarmakla işe başlamalıydı³².

Alemdar'da Refi Cevad, *"Kabinenin teşkili vazifesi Ferit Paşa kabinesinde Nafia, Ali Rıza Paşa kabinesinde de Bahriye nazırı bulunan Salih Paşa hazretlerine tevcih edildi. Bu suretle ikinci bir Ali Rıza Paşa kabinesi mevki iktidara geldi"* diyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin ne kuva-yı milliyet taraftarı ne de aleyhtar olması ülkeyi kararsız bir durumda bırakmıştı. Tamamen kuva-yı milliyete taraftar görülemedi. Ülkede biri meşru, diğeri gayri meşru olmak üzere iki hükümet vardı. Bu iki kuvvetin birlikte hareket etmesi gerekirken böyle olmamıştı. Örneğin Ankara'ya atanan bir vali kuva-yı milliyetçilerin engeli nedeniyle bir türlü görev yerine gidemiyordu. Bu tezatlar neredeyse idarenin tüm noktalarında görülüyordu. Oysaki Ali Rıza Paşa'nın her şeyden önce kuva-yı milliyet ile anlaşması daha doğrusu kuva-yı milliyet hükümeti olarak iktidara gelmesi gerekirdi. Böyle olmadığı için karışıklığı sonlandırmak mümkün olamazdı. Bu bağlamda Salih Paşa'nın da Ali Rıza Paşa'dan farklı hareket edeceği düşünülüyordu. Yazar bu duruma çözüm olarak *"ya İttihat ve Terakki yani kuvâ-yı milliyeye mevki-i iktidara gelmeli veyahud buna aleyhtar bulunanlar umura vaz'-ı yed etmelidirler mesele şahısta değildir...Ya Mustafa Kemal Paşa yahud Ferit Paşa"* diyordu³³. Kabine kurulduktan sonra aynı gazetede yayımlanan *"Kabine Teşekkül Etti"* başlıklı yazıda *"...madem ki böyle bir kabine ile her türlü müşkülâtın izalesi kabildi. O halde Ali Rıza Paşa hazretlerinin istifasına ne lüzum vardı?...Yeni kabine sabık kabinenin yalnız bir zeyli değil, belki bil-nefs kendisidir...dahiliye, harbiye, hariciye gibi nezaretlerde hiç bir tebeddül icra edilmemiş yalnız adliye, maarif evkaf ve ziraat gibi üçüncü derecelerde haizi ehemmiyet olan bazı devaire yeni nazırlar getirilmiştir. Şu halde kabinenin teşekkülünden evvelde mevzuu bahs olduğu vecihle siyaset-i dahiliye ve hariciyesinde hemen hiç bir tebeddül-i mahsus olmayacak...şurasını söyleyelim ki başta Salih Paşa hazretleri bulunduğu halde gerek sabık gerek*

³¹ Lütfi Fikri, "Kabine ve Gençlik", Vakıf, 11 Mart 1920, nr. 842, s. 1.

³² Ahmet Emin, "En Mühim Vazife", Vakıf, 11 Mart 1920, nr. 842, s. 1.

³³ Alemdar, 7 Mart 1920, nr. 215, s. 1.

lahık kabinelerin azaları namus ve hamiyet itidal ve basiret hususunda gayri kabili itiraz ve evsaf ve mezayaya maliktir...Reiskara gelecek hükümetlerde biz her şeyden evvel memleketin kurtulmasını teshil edecek ceryanları temsile muktedir bir program ve vatanın en ziyade süratle ne şekilde kurtulabileceğine dair kati bir kanaat ve ictihad görmek isterdik ki, çok yazık, sabık ve lahık kabinelerde bunu görmedik..."³⁴ denilmekteydi.

Diğer taraftan İstanbul basınında kabine hakkında yabancı basında çıkan bazı görüşlere de yer verilmekteydi. *Orient News*, Salih Paşa'nın kabine kurması ile Anadolu hareketinin gücünü bir kez daha ispat ettiğini yazıyordu. Bu atama ile, Milli Mücadele prensipleri aleyhinde hareket edecek ve hükümetin politikasını ülkenin yararına göre düzenleyecek bir kişinin sadarete gelmesine engel olunmuş fakat kendilerince bir kabine oluşturarak saltanat makamına müdahil olamamışlardı. Ülkenin dâhili siyasetinde pek bir fark olmayacaktı. *Bosfor*, Salih Paşa'nın Ali Rıza Paşa'nın politikasını devam ettireceğini, özellikle Milli Mücadele politikası hakkında bir değişim olmayacağını yazıyordu³⁵.

Görüldüğü gibi sadaretin Salih Paşa'ya verilmesi, basında "*son derece gereksiz ve isabetsiz bir karar*" olarak değerlendiriliyordu. Ülkenin içinde bulunduğu bu dâhili ve harici durum karşısında böyle bir kabinenin çözüm sağlayacağına inanılmıyordu.

Mecliste çoğunluğu oluşturan Felah-ı Vatan grubunun hükümete güvenoyu verip vermeyeceği konusu da gazetelerin sütunlarında yer almaktaydı. Kabineye karşı alınacak karar ne olursa olsun grubun tüm üyelerinin aynı fikirde olmaları gerekliydi. Meclisteki çoğunluk grubunun görevi son derece ağırdı. Çünkü hükümetlerin ve ülkenin geleceğini asıl idare edecek olan kuvvet meclisteki bu kitleydi. Bu kitlenin üyeleri arasında oldukça kuvvetli bir dayanışmanın bulunması gerekliydi. Bu kitle mecliste "*parçalanmaz sert bir kaya*" gibi sonuna kadar varlığını korumalıydı. Oysaki Felah-ı Vatan grubu bunu yapmamıştı. Kamuoyu mecliste çoğunluğu oluşturan bu grubun durumunu asla tasvip etmiyordu. Grup bu duruma biran önce son vermezse millet ve tarih karşısında oldukça ağır bir mesuliyet altında kalacaktı³⁶.

³⁴ Alemdar, 9 Mart 1920, nr. 219, s. 1.

³⁵ Alemdar, 10 Mart 1920, nr. 221, s. 1.

³⁶ İkdam, 12 Mart 1920, nr. 8290, s. 1.

Meclis içerisinde ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili iyimser olanlarla kötümser olanlar eşit derecedeydi. Mecliste çoğunluğu oluşturan Felah-ı Vatan grubunun, 13 Mart'ta yaptığı ve 68 üyenin katıldığı toplantıda, 30 kişi kabineye güvenoyu verirken 38 kişi güvenoyu vermemişti. Mecliste geriye kalan mebuslar arasında güvenoyu taraftarları oldukça fazlaydı. Bazı mebuslar da basın yoluyla halkı bilgilendiriyordu³⁷.

Salih Paşa, *Akşam* muhabirlerinden birine yaptığı açıklamada hükümetin takip edeceği esasların "*hatt-ı hümayunda*" yer aldığını, ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında "*karamsar olmadığını*", mücadele etmek gerektiğini, milletin hiç bir ferinde de karamsarlık olmamasını, devletin birçok *uçurumlardan* geçtiğini, şimdiye kadar atlatılan tehlikeli durumlarda olduğu gibi bu seferde tüm olumsuzlukların ortadan kaldırılacağını söylüyordu³⁸.

Abdurrahman Şeref Bey de, *Vakit* muhabirlerinden birine yaptığı açıklamada, kabinenin görevinin tarafsızlık çerçevesinde ve siyasi fırkalar haricinde olmak üzere barış imzalanıncaya kadar ülkeyi iyi bir şekilde idare etmek olduğunu, bu esas dairesinde izleyecekleri politikanın Ali Rıza Paşa kabinesinden farklı olmayacağını dile getirmekteydi. Şeref Bey, devamla "*amal-i milliyeyi*" saltanat ve hilafet etrafında toplayan bir millet olduklarını ispat etmenin, kabine programının esaslı noktaları olduğunu ifade etti³⁹.

Diğer taraftan, Anadolu'nun da Salih Paşa hükümetinden beklentileri vardı. Nitekim, Kazım Karabekir Paşa 10 Mart'ta Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği bir yazıda kabineye güvenoyu verilmesi gerektiğini belirtmekte ve kabine ile iyi münasebetler kurmak suretiyle yaptırılacak işleri şöyle sıralamaktaydı: "*Anadolu'nun ve mümkün mertebe İstanbul'un dahi köhne ve namussuz memurlarını değiştirmek, Anadolu'ya kıymetli ve yüksek rütbeliler, kurmay subay, subay ve doktor, memur, para ve eşya göndermek, her türlü eşkıyalığa karşı şiddetli davranmak*". Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına Kazım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta, kabineye güven oyu verilmesi konusunda kendilerinin de aynı fikirde olduğunu ancak Salih Paşa kabinesinin icraatında kendi amaçlarına aykırı noktalar görülürse ve daha sonra bunun önüne geçilemezse, Meclisin güvenoyu kararını etkileyerek kabinenin

³⁷ İkdam, 14 Mart 1920, nr. 8292, s. 1

³⁸ İkdam, 12 Mart 1920, nr. 8290, s. 1.

³⁹ Vakit, 12 Mart 1920, nr. 843, s. 1

yolsuzluklarına sebebiyet vermiş olacaklarını, dolayısıyla da bu konuda hiç bir fikir ileri sürmeyerek meclise müdahale etmeyeceklerini ifade etmekteydi⁴⁰.

Salih Paşa kabinesi henüz daha güvenoyu almamışken, Mart ayının ortalarına gelindiğinde kabinenin istifa edeceği haberleri basına yansdı. Abdurrahman Şeref Bey ve Ömer Hulusi efendiler bu tür haberlerin herhangi bir gerçekliği olmadığı yönünde basına demeçler vermekteydiler⁴¹. Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri bir araya gelerek Damat Ferit Paşa'nın hükümeti kurması halinde nasıl hareket edecekleri konusunu görüşmekte ve kabinede yer alacak nazırlar hakkında görüşler beyan etmekteydiler⁴². Ferit Paşa'nın kuracağı kabinenin Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden oluşacağı yönünde karara varmışlardı⁴³.

3. İstanbul'un Resmen İşgali ve İşgal Üzerine Yaşanan Gelişmeler

Ali Rıza Paşa'nın istifasından sonra, saray tarafından onun yerine sadrazamlık için uygun görülen kişi gerçekte Damat Ferit Paşa'ydı. Fakat İngilizlerin desteği olmadan sadarete gelmesinin bir manası olmayacağını bilen Damat Ferit Paşa'nın, bir taraftan Padişah diğer taraftan da İngiliz temsilcileri ile yaptığı görüşmeler netice vermemiştir⁴⁴. Onun tekrar sadrazamlığa tayin edilmesi İstanbul'un Anadolu ile tamamen kopması demektir. Ali Rıza Paşa'nın Anadolu politikasından memnun olmayan İngilizler, Damat Ferit Paşa'nın askeri bakımdan desteklenmesi gerektiğini, aksi takdirde bu atamanın hiç bir öneminin olmayacağını farkındaydılar⁴⁵. Bunun etkisi ve daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı sadaret için Damat Ferit Paşa'yı daha sonraya bıraktılar.

Salih Paşa gerek Padişahın gerekse İngilizlerin isteğine uygun bir sadrazam olmamakla birlikte böyle bir dönemde buhran yaratmak ve bu buhran ortamında İngilizlerin hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için tercih edilen kişi olmuştu. Salih Paşa'nın işi son derece zordu⁴⁶. Nitekim o Meclisten güvenoyu almadan ve hükümetinin programını henüz Meclis'in huzuruna

⁴⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Emre Yayınları, 5. Baskı İstanbul 2000, s. 221-222.

⁴¹ İkdam, 20 Mart 1920, nr. 8296, s. 1.

⁴² İkdam, 26 Mart 1920, nr. 8302, s. 1.

⁴³ İkdam, 27 Mart 1920, nr. 8303, s. 1

⁴⁴ Salâhi Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. I, Ankara 2008, s. 612.

⁴⁵ *age*, s. 614.

⁴⁶ Metin Ayışığı, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 239.

getirmeden “doğu sorununu” görüşmek üzere 10 Şubat 1920'de Londra'da bir araya gelen itilaf devletleri başkanları, uzun ve tartışmalı geçen müzakerelerden sonra İstanbul'un resmen işgaline karar verdiler⁴⁷. Gerekçe olarak da Türkiye'de yaşayan azınlıklara kötü davranıldığı ileri sürülüyordu. Lord Curzon Avam Kamarası'nda “İstanbul'da işler, itilaf devletlerinin sabırlarını tüketecek dereceye buldu. Her yerde zulüm ve katliam yapılıyor”⁴⁸ diyordu. 16 Mart'ta gerçekleşecek olan resmi işgalden önce itilaf devletleri gerekli hazırlıkları yapmışlardı. İstanbul'daki resmî, askerî ve özel birçok binaya el koymuşlardı. 9 Mart'ta Beyazıt'taki Türk Ocağı binası, 14 Mart'ta İstanbul ve Beyoğlu posta ve telgraf merkezleri işgal edilmişti. Durumla ilgili olarak Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 14 Mart'ta İzmir'in işgalinde olduğu gibi İstanbul'da da resmî bir işgalin olacağını söyleyerek gerekli tedbirlerin alınması hususunda Salih Paşa'yı uyardı. Fakat fiilen işgal altında bulunan İstanbul'da İngilizler ile bir çatışma içine girme endişesi, hükümeti gerekli tedbirleri almaktan alıkoymdu⁴⁹. 14 Mart'ta *Times*'de çıkan bir yazıda cephane depolarının basılarak Anadolu'ya taşınmakta olduğu, gerçek hükümetin İstanbul'da değil Ankara ve Sivas'ta bulunduğu, barış antlaşması şartlarını İstanbul hükümetine onaylatmanın anlamsız olduğu belirtilmekteydi⁵⁰.

İstanbul'un işgaline ramak kala, resmi işgalin yapılacağı haberleri bazı mebuslar tarafından duyulmuştu. Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan Grubu'nun önde gelen kişilerinden biri olan Rauf Bey 11 Mart 1920'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta, güvenilir olduğunu söylediği bir İtalyan kaynağından İstanbul'daki kuva-yı milliye ileri gelenlerinin tutuklanacağı, bu nedenle bu kişilerin biran önce İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiğinin kendilerine söylendiğini bildirdi. Grup üyelerine göre, bu ya itilaf devletlerinin blöfüdür ya da Meclis-i Mebusan'ın dağılmasını sağlayarak Damat Ferit'i başa geçirme amacına yönelik bir hareketti. Meclis fesh edilirse Salih Paşa hükümeti güven oyu alamayacaktı. Geniş bir tutuklama yapılarak da itilaf devletlerinin desteğiyle hükümet Anadolu aleyhine hareket edecekti.

⁴⁷ Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1973, s. 206.

⁴⁸ Sarıhan, *age*, s. 419.

⁴⁹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 335.

⁵⁰ Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S 12, Ankara 1988, s. 623.

Rauf Bey'in görüşü mebusların her iki ihtimale karşıda İstanbul'dan bir yere gitmemeleriydi⁵¹.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in bu telgrafını "...Kabineye adem-i itimat reyi vermek suretiyle taarruzun tarafınızdan yapılması o kadar kuvvetli bir sebebe istinat ettirilemeyecektir. Grubun derece-i tesanüt ve tecellüdüne ve vahdet-i hareketteki azm-i katisine dair sarih bir fikir ve kanaat hasul etmedikçe Salih Paşa'nın grup heyeti idaresiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiç bir mütalaa dermeyan edemem. İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane, nihayete kadar vazifesine devamı pek nafi ve parlaktır. Ancak zatiâlinizle beraber vücutları teşebbüsât ve harekâtı âtiyemiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi takdirde, grubun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden tavzifi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir..."⁵² diyerek cevapladı. Mustafa Kemal Paşa kabineye itimat konusunda daha önce Kazım Karabekir Paşa ile yazışmasında da görüldüğü gibi, müdahil olmayı uygun bulmuyordu. Bu düşüncesini Rauf Bey'e de söylemişti.

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri 15 Mart'ta İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nda yaptıkları toplantıda ertesi gün yayınlacakları işgal bildirisini görüştüler. Genelkurmay Başkanı General Wilson'un hazırladığı raporda "*Siyasi güç milliyetçilerin eline geçti. Halk amansız şekilde savaşa hazır. Direnme işgal denilen bölgelere orantılı olarak artıyor. Zaman Mustafa Kemal'in lehine...*"⁵³ ifadelerine yer verilmekteydi.

İstanbul'un işgali ile ilgili nota, 16 Mart sabahı saat 9.40'da İtilaf devletlerinin Yüksek Komiserleri tarafından, Salih Paşa'ya verildi. Notada, saat 10.00'dan itibaren İstanbul'un işgal edileceği bildiriliyordu⁵⁴. İtilaf devletleri tarafından işgalin ardından yayınlanan resmi tebliğde; işgalin sorumlularının Osmanlı devletini savaşa sokan İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu, millet için felakete sonuçlanan bu savaşın sonunda çareyi kaçmakta buldukları, mütarekeden sonra itilaf devletlerine son derece ağır bir görev düştüğü, bu görevin cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın Osmanlı'nın tüm halklarının

⁵¹ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s. 306-307.

⁵² *age*, s. 307-308.

⁵³ Sarıhan, *age*, s. 426.

⁵⁴ Sonyel, *Mustafa Kemal...*, s.

huzuru ve saadeti çerçevesinde bir barış anlaşması yapmaktan ibaret olduğu, sulh konferansı bu mesele ile meşgul iken İttihat ve Terakki'nin itibar sahibi kişilerinden bazılarının “*milli teşkilat*” adında toplanarak, Padişah'ın ve hükümetin emirlerini hiçe saydıkları ifade ediliyordu. Yine devamla, savaşın ağır sonuçlarından iyice tükenen halkı askerlik için topladıkları, çeşitli unsurlar arasında “*nifak*” çıkartarak “*iane-i milliye*” bahanesiyle halkı soydukları, böylece bir barış değil, savaş devrini açmaya teşebbüs ettikleri, buna rağmen barış konferansının çalışmalarına devam ettiği ve sonunda İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verildiği ancak bunun hangi şartlara tabi olduğunun o zaman İstanbul hükümetine bildirildiği (Hıristiyanların hayatlarının güvencede olması, itilaf devletleri askerleri aleyhinde meydana gelen hücumlara son verilmesi), ancak merkezi hükümet buna bir dereceye kadar uymuş ise de “*teşkilat-ı milliye*” adına hareket eden bazı şahısların buna uymadıkları, bilakis hükümeti de kendilerine katılmaya teşvik ettikleri, bu durumun herkesin bildiği sulh için büyük tehlike arz ettiği ve bu nedenle böyle bir tedbire başvurdukları belirtiliyordu⁵⁵.

Salih Paşa, bu nota üzerine kabine üyelerini topladı. Uzun süren görüşmelerden sonra itilaf devletlerinin notasına cevaben kendi eliyle Fransızca bir nota kaleme aldı. Tarihi bir belge olan cevabi notanın tam metni şöyledir⁵⁶:

“İstanbul kentinin Martın on altıncı günü saat ondan başlayarak Müttefik devletlerin askeri işgali altına alınacağı ifadesini içerir biçimde ve ortaklaşa olarak senaverlerine irsal buyurdukları İstanbul'daki hal ve vaziyette müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiçbir şey olmadığını bu nedenle kayt ve işarete cürebyâb olurum. İstanbul'da hiç bir karışıklık çıkmadığı gibi, çıkması olasılığını düşündürebilecek hiçbir neden yoktu. Zaten müttefik devletlerin elinde her olasılığa karşı yeterli askeri güç vardı. Bu duruma göre Osmanlı hükümeti böyle bir önleme neden gerek görüldüğünü anlamamakta ve en temel hukukuna böylece işlenen saldırıya karşı protestoyu görev saymaktadır.

Anadolu'daki harekete gelince: soylu kişiliğinizce bilinmektedir ki, bu hareketi doğuran başlıca neden Aydın ilinin hiçbir hakla bağdaşmaksızın Yunan askerlerince işgali ve bu askerlerce oralarda yerli Rumların katılımıyla

⁵⁵ Vakit, 17 Mart 1920, nr. 848, s. 1.

⁵⁶ Ebubekir Hazım Tepeyan, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Gürer Yayınları, İstanbul 2009, 167-168.

benzeri görülmemiş çirkinlikler ve kıyımlar yapılmış olmasıdır. Yine o sıralarda büyük bir Ermenistan ile Trabzon çevresinde bir Rum hükümeti kurulacağına ilişkin ısrarla dolaştırılan rivayetlerin yarattığı korku ve heyecan ve buna benzer başka kaygı yaratıcı söylentiler ve yayınlar, anılan hareketin Asya-yı Suğra'da daha geniş bir alana yayılmasına yardım etmiştir.

Osmanlı hükümetinin ilgi göstermediği bu hareket, mütarekenin gerek uzun süreye yayılmasından, gerek uygulama biçimlerinden dolayı hükümetin nüfuzunun hayli den hayliye çelişik olmasından ötürü hükümetin denetiminin kolayca dışında kalmıştır. Hükümet söz konusu hareketi yönetenlerce yada yandaşlarınca işlenmiş olan aşırılıkları benimsemez ve kınar.

Bu vesile ile de Bab-ı âli, mütarekenin bağıtlanma zamanından beri Asya-yı Suğra'nun hiç bir tarafında katliam olmadığını yeniden bildirir. Maraş olaylarına gelince: Onların nedenlerini Bab-ı âli daha önce ayrıntısıyla açıklamıştı. Anılan olaylar Müslüman halk ile silahlı Ermeni müfrezeleri arasında geçmiş ve Ermenilerin kendilerinin neden olduğu birtakım çatışmalardan ibarettir. Bazılarınca bu çatışmaların, Ermenilerin katliamla öldürülmeleri biçiminde gösterilmek istenmesine karşı Bab-ı âli üzüntülerini bildirir ve anılan olaylarla ilgili karma bir kurul aracılığı ile araştırma yapılmasını olağanüstü komiserlerden zaten istemiş olmakla bu isteminde diretir.

Zat-ı âlileri, olayların ya da benzeri aşırı davranışların yinelenmesi durumunda Türkiye ile barış için düşünülen koşulların daha ağırlaşabileceğini ve gerçekleşen izinlerden geri dönülebileceğini anılan notalarında ekliyorlar.

Ülke içinde güvenliği bozucu nitelikte olaylar çıkmayacağını umuyorum. Öte yandan, birkaç kişinin düşüncesizce eylem ya da sözlerinin sonuçlarını bütün Osmanlı ulusuna yüklemenin ve ulusun yazgısını iradesi dışında rastlantısal olaylara bağlı göstermenin haksızlık olacağı görüşünü müttefik devletlerin de onaylayacaklarından kuşku yok. Türkiye ile ilgili kararlarında Müttefikler, Yüce Meclisi'nin daha yüksek duygular ve düşüncelerden esinleneceğinden kuşku duymamaktayım.

Üstün saygılarımın kabul edilmesini zat-ı âlilerinden rica ederim".

17 Mart'ta hükümet tarafından hazırlanan resmi tebliğ kamuoyuna duyuruldu. Bu tebliğde itilaf devletleri siyasi temsilcilerinin hükümete verdikleri notada beyan edildiği gibi İstanbul'un o günden itibaren geçici olarak askeri işgal altına alındığı ve hükümete düşen görevin yerine

getirilmekte olduğu, herkesin sükûnet içinde iş ve güçleriyle meşgul olmaları tavsiye ediliyordu⁵⁷. İşgal kuvvetleri komutanı General L. F. Wilson tarafından "*İstanbul Halkına Duyuru*" başlıklı ilanı Türk hükümetinin duyurusu altında gazete sütunlarında yer aldı⁵⁸.

İstanbul'un resmen işgali Manastırlı telgrafçı Hamdi Bey tarafından Ankara'ya bildirildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, tüm vali ve mutasarrıflıklara bir telgraf çekti. Telgrafında bir süre için dost olsun düşman olsun dışarıyla temas edilmemesi, Hıristiyan halka karşı iyi davranılması, halkın huzur içinde hayatlarına devam etmeleri, vatani değerlere aykırı faaliyette bulunup huzur ve asayiş ihlal edenler için ise dinlerine ve mensup oldukları millete bakmadan kanuni hükümlerin uygulanmasını istedi⁵⁹. Aynı gün genel vali ve kumandanlara ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine birer genelge gönderdi. Genelgede, İstanbul'un itilaf devletlerince herhangi bir çarpışma olmadan zorla işgal edildiği, bu durumdan istifade etmek isteyen birtakım hain amaçlı kişilerin milleti işgale sürüklemelerinin muhtemel olduğu, resmi tebliğ adı altında imzasız bazı beyannamelerin neşredilmek istendiğini haber aldıkları, yanlış bir duruma fırsat vermemek ve gerçeğe aykırı heyecanlar yaratmamak için bu gibi söylentilere önem verilmemesi gerektiği, gerçek durum hakkında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halkı aydınlatacağı ifade ediliyordu⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün itilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine bir protesto gönderdi. Burada da İstanbul'daki tüm resmi binalar, milli bağımsızlığı temsil eden Meclis-i Mebusan dahi dâhil olmak üzere itilaf devletleri tarafından resmen ve zorla işgal edildiği, milli gaye etrafında hareket eden birçok vatanperverin tutuklanmasına teşebbüs edildiği, Osmanlı devletinin siyasi hürriyet ve hâkimiyetine havale edilen bu son darbenin hayat ve varlığını ne pahasına olursa olsun savunmaya azmetmiş olan Osmanlılardan ziyade, yirmi asırlık medeniyet ve insaniyetin mukaddes addettiği bütün esaslara hürriyet, milliyet ve vatan hissiyatı gibi bütün ilkeler ile bu ilkeleri oluşturan tüm insanlığın vicdanına yönelik olduğunu söyledi. Wilson ilkelerine dayanan bir mütarekenin milletin kendini savunmaktan tecrit eden bir hileye dayandığını, ait oldukları milletin şeref ve haysiyetleriyle

⁵⁷ Alemdar, 17 Mart 1920, nr. 235, s. 1.

⁵⁸ Tepeyran, *age*, s. 168-170.

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2001, s. 413-414.

⁶⁰ Atatürk, *age*, s. 416.

mutabık olmayan bu hareketin takdirinin Avrupa ve Amerika'nın değil, ilim, irfan, medeniyet Avrupa ve Amerika'sının vicdanına verme ile yetinerek bu olaydan doğacak büyük tarihi sorumluluğa dikkat çekti⁶¹. Aynı günün gecesi tüm vali ve kumandanlıklara bu talimatı tamimden tebliğ etti ve millete de bir beyanname yayınladı. Beynamede itilaf devletlerinin o güne kadar Türkiye'yi taksime tevessül ettikleri çeşitli tedbirlerin bilindiği söylenerek, bu tedbirler şöyle sıralandı:

1. Ferit Paşa ile uzlaşarak milleti savunmasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek, ülkenin bazı önemli yerlerini galip devletlerin sömürgesi yapmak. Bu amaçlara ulaşmanın kuva-yı milliye'nin azmi ile alt üst edilmiştir.

2. Kuva-yı milliye'yi aldatma ve onun izniyle doğuda bir üstünlük siyaseti takip etmek için Heyet-i Temsiliye'ye başvuruldu. Heyet, milletin istiklalini ve mülkün tamamını sağlamadıkça işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs edilmedikçe, hiçbir müzakereye yanaşmadı.

3. Kuva-yı milliye ile ortaklaşa hareket eden İstanbul hükümetlerinin icraatına iştirakle milli birliği sarsmak istediler. Milli birliğin oluşturduğu metanet karşısında bu saldırılar eridi.

4. Ülkenin geleceği hakkında endişe verici kararlar verildiğinden bahsedilerek halka baskı yapılmaya başlandı. Vatanın savunması uğrunda her türlü fedakârlığı göze almış olan halkın azim ve kararlı iradesi karşısında bu tehditler bir fayda sağlamadı. İstanbul resmen işgal edilerek yedi yüz senelik Osmanlı hâkimiyetine son verildi⁶².

Görüldüğü gibi Heyet-i Temsiliye İstanbul'un resmen işgali ile artık Osmanlı hâkimiyetinin de son bulduğunu halka duyurmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra o dakikaya kadar İstanbul hükümetine bağlılığını sürdüren ve bu bağlamda hükümetin emirlerini uygulayan kolordu komutanlıklarına çağrıda bulunarak, artık İstanbul'daki hükümeti ile değil, Heyet-i Temsiliye ile istişare edilerek kararlar alınmasını istedi. Nitekim o 16 Mart'ta Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Kumandanı Selâhaddin Bey'e gönderdiği yazıda: *"İstanbul'un İngilizler tarafından zorla ve resmen işgal edildiğini, Meclis-i Mebusan dahil bütün hükümet dairelerine el konulduğunu, telgrafhaneler de işgal altında olduğundan hilafet ve saltanat makamı ile irtibatın kesildiğini, içinde bulunulan durumun gereklerine göre milletçe hareket etme ve tedbir alınması için bütün vilayetlere askeri ve mülki*

⁶¹ *age*, s. 417.

⁶² *age*, s. 418-419.

memurlara *Heyet-i Temsiliye ile irtibata geçmeleri ricasını bir vatan görevi saydıklarını, İstanbul'daki olağanüstü durumun Anadolu'da Osmanlı kanunlarının yürürlükte olmasını bozmayacağını, her ne şekilde olursa olsun alınacak tedbirlerin Osmanlı milletinin medeni kabiliyetine yaraşır olmasına dikkat edileceği, kanun dışında hiç bir muamele olmaması, bütün mahalli görevlerde kanuna her zamankinden daha özenli davranılmasının hayatın faydaları gereğinden olduğunu*" bildirdi. Selahaddin Bey, bu yazıyı cevaplamadan önce konuyu Vali Reşid Paşa ile görüştü. Reşid Paşa, Selahaddin Bey'e "*mademki devletin yasama ve yürütme kuvvetlerine zorla el konularak İstanbul'daki hakk-ı hâkimiyet-i Osmaniye'ye son verilmiştir. Şu halde Anadolu'nun yürürlükte bulunan kanun ve nizamlarına göre, bütün işleri kendi başına yürütmesinden başka çare yoktur. Ancak bütün memleket ve millete ait olağanüstü hallerde Heyet-i Temsiliye ile danışılarak varılacak karara göre hareket etmek bittabi münasip olur*" sözlerini söylemesi üzerine Selahaddin Bey, Vali'nin bu düşüncesini aynen Ankara'ya bildirdi. Aynı şekilde Kastamonu Valisi Cemal Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Kastamonu'nun 17 Mart'tan itibaren Heyet-i Temsiliye'yi merkezi hükümet olarak kabul ettiğini ve buradan alacağı her emri tereddüt etmeden uygulayacağını söyledi⁶³. Böylece İstanbul hükümetinin askeri ve mülki amirlerinin birer birer tamamen İstanbul'dan koparak Heyet-i Temsiliye'yi tek resmi merci olarak görmeleriyle Salih Paşa kabinesinin de aslında hiç bir hükmü kalmamış oluyordu⁶⁴.

17 Mart'ta Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla vilayetlere, kolordu kumandanlıkları ile müstakil livalara ve posta telgraf başmüdürlüklerine bir şifre talimatname gönderilerek "*Heyet-i Temsiliye'nin malûmat ve muvafakati olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir*" denildi⁶⁵. Ancak görüleceği üzere bazı kumandanlar bu emre uymadılar.

Mustafa Kemal Paşa, bu tedbirlerin yanında "*Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki ecnebi kıtaatının silahlardan tecridi ve teb'idi ve Geyve, Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan ecnebi zabitanın tevkifi*" ve birtakım başka tedbirler de aldı. 19 Mart'ta ise

⁶³ Tansel, *age*, s. 59.

⁶⁴ *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S. 23, belge 590 aktaran Tansel, *age*, s. 58-59.

⁶⁵ Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 307.

vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlarına gönderdiği tamimde Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılacağını ve bunun için yapılması gerekenleri bildirdi⁶⁶.

4. Hükümete Yönelik Baskılar ve Hükümetin İstifası

İstanbul'un resmen işgali ile meşruiyetini kaybeden Salih Paşa hükümeti bir taraftan işgalci güçlerin, diğer taraftan da bu güçlerin kontrolü altındaki İstanbul basınının yoğun tepkilerine maruz kaldı. İngilizler İstanbul'u işgal ile birlikte pek çok haksız uygulamalarda bulundular. Süngülü İngiliz askerleri, Harbiye Nezareti'ni işgal ederek Fevzi Paşa'nın odasına kadar girdiler. Gerekli gördükleri emirlerin Fevzi Paşa tarafından verilmesini istediler. Fevzi Paşa müteakiben Sadrazam Salih Paşa'ya bilgi vermiş o da kabinenin toplanmasını belirtmişti. Fevzi Paşa dört yüzden fazla olan ve iki sıra halinde dizilmiş süngülü İngiliz askerleri arasından geçerek hükümet konağına gitmişti. Hükümet, gerek Harbiye Nezareti'ne, gerekse Meclise karşı yapılan hareket ve Türk askerlerinin uykuda öldürülmelerini protesto etti. Fevzi Paşa, Padişah ile de iki kez görüştü. İkinci görüşmesinde Padişah'ın Anadolu ile irtibatı sağlamalarını söylemesi üzerine Fevzi Paşa, irtibatın hazırlandığını fakat İngilizlerin Anadolu'ya çekilen bütün telgrafları engelleyerek kontrol ettiklerini söyledi. Hükümet, İngilizlerin yoğun baskısı altındaydı. Bu baskıya ancak iki hafta dayanabilecekti. İngiliz baskılarının temelinde kuva-yı milliyecilerin reddedilmesi ve cezalandırılması vardı. İngilizler kuva-yı milliyecilerin köprülere verdikleri zarar nedeniyle İstanbul'a erzak gelmediğini, İstanbul'un aç kalması durumunda bunun sorumlularının birinci olarak kuva-yı milliyeciler, ikinci olarak da bu hareketi reddetmeyen hükümet olduğunu söylemekteydiler⁶⁷.

Gazeteler de hükümeti eleştiri bombardımanına tutmaktaydılar. *Peyam-ı Sabah*'ta "uyanma zamanı öyle bir hükümet isteriz ki, vilayetlerdeki o şarlatanları dinlemesin" diyen Ali Kemal⁶⁸ hükümete yüklenmede adeta

⁶⁶ Atatürk, *age*, s. 420-421.

⁶⁷ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, C. I, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 594-595.

⁶⁸ Ali Kemal bu dönemde İstanbul'da son derece etkiliydi. Nitekim bu etki Salih Paşa hükümetinin istifası ve yerine Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesinde etkili olacaktı. Yahya Kemal bu etkiyi şu sözlerle ifade etmekteydi: "...kat'i olarak denilebilir ki, Ali Kemal olmasaydı, onun gazetesi itilafçılığı tekrar kıızırtmasaydı, şevk ve cüret vermeseydi, Ferid Paşa tekrar iktidara gelemezdi. Ali Kemal ihtirasının ateşiyle, ikinci ve asıl yaman olan Ferid Paşa kabinesini mevki-i iktidara getirmiş yegane adamdır". Bkz. Osman Akandere,

“bülbul” kesilmişti⁶⁹. *Alemdar*'da Refi Cevad, ülkenin karmakarışık olduğunu, hiç kimsenin çıkıp da “*bu milletin hali ne olacak*” diye sormadığını, azimli bir hükümet üyesinin çıkarak “*kuva-yı milliyeye denilen haydutların kafasına bir yumruk indiremediğini*” yazıyordu⁷⁰.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri de Damat Ferit Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurmak için çalışmalarına devam etmekteydiler. Damat Ferit Paşa'nın daha önceki hükümeti döneminde kuva-yı milliyeye aleyhindeki icraatı İstanbul'daki vatansever mebusları endişeye sevk etmekteydi⁷¹. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazamlığa tayininden kaygı duyan Hüseyin Kazım ve Vecdi beyler Padişahla görüşerek ondan böyle bir atamanın yapılmamasını rica ettiler. Fakat Padişah “*Ben istersem Rum patriğini de Ermeni patriğini de, hahambaşını da başbakan yaparım*” diyerek aslında sadarete kendisiyle görüşen Damat Ferit Paşa'nın getirileceğinin sinyallerini de vermiş oluyordu⁷². 18 Mart'ta Ali Kemal, “*Hükümet İstifa Etmelidir*” başlığıyla kaleme aldığı yazıda, Salih Paşa kabinesine yüklenmeye devam ediyordu. İngiliz destekli İstanbul basınında işgalin tüm sorumlusu olarak kuva-yı milliyeciler gösterilmekle birlikte, *Alemdar* ve *Peyam-ı Sabah*'ta sürekli Salih Paşa hükümeti eleştirilmekteydi. *Yenigün* ve *İkdam* ise kapalı tutuluyordu⁷³.

Görüldüğü üzere muhalefet, hükümeti saf dışı bırakmak için her türlü yola başvurmakta idi. Hükümet ise tüm bu muhalefet çabaları karşısında mevkiini korumaya son derece kararlıydı. Hükümetin bu konudaki direnci Anadolu hareketine derlenip toparlanma anlamında zaman kazandırıyor. Koramiral Sir De. Robeck'e göre, muhalefetin başarılı olması durumunda üç türlü sonuca varılabilirdi. Bunlardan birincisi, Tevfik Paşa veya etkili olmayan sönük birisinin başkanlığında yeni bir kabinenin kurulması; ikincisi, kuva-yı milliyeye hareketine açıkça muhalefet edecek bir kabinenin kurulması ki bu durumda Damat Ferit Paşa sadrazamlık için uygun görülüyordu. Üçüncüsü ise, hükümete bir İstanbul idi. Robeck'e göre bu şıklardan birincisinin

“11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 420.

⁶⁹ Göztepe, *age*, s.

⁷⁰ Sarihan, *age*, s. 432.

⁷¹ Akandere, *agm*, s. 421.

⁷² Sarihan, *age*, s. 434-435.

⁷³ *age*, s. 439.

müttefikler için bir avantajı yoktu. Böyle bir kabine Salih Paşa kabinesinin yerini tutamazdı. İkinci şık ise daha makuldü. Böylece haftalardır ertelenen Türklere sunulacak barış antlaşması için avantaj sağlanırdı. Damat Ferit Paşaya da kuva-yı milliye'ye muhalif birinin hükümetin başına geçmesi Anadolu hareketinin bastırılmasında yeterli olabilirdi⁷⁴.

Muhalefet bu şekilde çalışmalarına devam ederken itilaf devletleri bu kez de başka bir yolla hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Nitekim Kuva-yı Mutelife Karadeniz Başkumandanı Amiral Calthorpe Harbiye Nezareti'ne bir ultiatom vererek Anadolu'da meydana gelen olaylardan merkezi hükümeti tanımama yoluna girdiklerinden dolayı şiddetli tedbirler alınacağını bildirdi. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Anadolu'daki kolordu kumandanlarına gönderdiği şifre telgraflarda, Ankara'dan gelecek emir ve talimatlara uymamalarını istedi. 19 Mart'ta Bursa'da 56. fırka kumandanlığına gönderdiği şifre telgrafta bu durumdan bahsetti. Fevzi Paşa, mütareke hükümlerine aykırı olarak İstanbul'un işgal edildiği gerekçesiyle Anadolu'da gelişen direniş ve örgütlenme hareketini bir "sergerde" hareketi olarak tanımlıyordu. Bu durumun devlete zarar verdiğini söylüyordu. Anadolu'da bulunan İstanbul'un en kıdemli temsilcisi olarak saydığı kumandan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti adına bu emri bütün kıtalara bildirmesini ve bütün ordunun İstanbul hükümetini tanımasını istiyordu. Yusuf İzzet Paşa, kumandanlara bu emri yerine getirmelerini, yapamayacak olanların ise yerlerine birer vekil bırakarak mevkilerini terk etmelerini istedi. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey, 19 Mart'ta Yusuf İzzet Paşa'ya verdiği cevapta; bu görevin yerine getirilmesi ve görevde kalmamak hususunda karar vermeye yetkili olmadığını, gerekiyorsa Heyet-i Temsiliye ile temas ederek meselenin çözümleneceğini bildirdi⁷⁵.

Son günlerini yaşayan Salih Paşa hükümetinin, işgali meşru addeder gibi İngiliz baskıları altında kaleme aldığı bu telgraflar Anadolu cephesinde üzüntüyle karşılandı. 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, Yusuf İzzet Paşa'ya bağlılığını bildirdi. Yusuf İzzet Paşa İstanbul'un işgalinin mütareke hükümlerine aykırı olmadığı ve şimdilik bir harbe girişiminin gereksiz olduğu kanaatindeydi. Bu görüşünü kumandası altındaki kumandanlıklara

⁷⁴ FO.371/5046, E 2626/3/44, Koraamiral Sir J. De Robeck'ten Earl Curzon'a gönderilen 30 Mart 1920 tarihli yazı

⁷⁵ Cebesoy, *age*, s. 322.

bildiriyordu⁷⁶. Bu durum Ankara'da üzüntü yarattığı gibi, aynı zamanda endişe verici mahiyetteydi. Anadolu'daki kumandanlar arasında meydana getirilen ayrılık, itilaf devletlerinin çıkarları gereğindendi. Dolayısıyla Heyet-i Temsiliye derhal harekete geçti. 21 Mart'ta durum yeniden gözden geçirildi. Yusuf İzzet Paşa ve Fahreddin Bey Anadolu safına çekilmeliydiler. 21 Mart'ta, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Miralay Fahreddin Bey'e bir telgraf çekerek içinde bulunulan mevcut siyasi durumu detaylı olarak aktardı ve ülkenin içinde bulunduğu tehlikeye dikkati çekti. Fakat telgraf Fahreddin Bey'in tutumunda herhangi bir olumlu etki yaratmadı⁷⁷.

Yusuf İzzetin Paşa, Fevzi Paşa'dan aldığı emre atfen Harbiye Nezareti'nin 25, 27 ve 28 Mart tarihli üç telgrafını 20. Kolordu Kumandanlığına gönderecektir. Bu telgraflarda mütareke hükümlerine aykırı her türlü hareketlerden uzak durulması isteği yinelenmekteydi. Bu yöndeki talimatların bazı kumandanlarca kabulü, İstanbul'daki milli iradenin Anadolu'ya naklinde ikilik çıkarmıştı⁷⁸. Bununla birlikte Salih Paşa hükümetinin İngiliz baskısı altında verdiği bu talimatlar gerçekte İngilizleri oyalama siyasetinden başka bir şey değildi.

İtilaf devletleri yüksek komiserleri tarafından Salih Paşa'ya 26 Mart'ta ortak bir nota verildi. Bu notada 16 Mart'ta hükümete verdikleri notadan bahisle, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele liderlerinin derhal reddedilmesinin istendiği, fakat o tarihten beri ifa edilmeyen bu talebin biran önce yerine getirilmesi bildirildi⁷⁹. Salih Paşa kabinesi, itilaf devletlerinin bitmek tükenmek bilmeyen talepleri karşısında istifa baskılarına karşı direniyordu. Nitekim basında kabinenin istifa edeceği ve Damat Ferit Paşa'nın yeni kabineyi kuracağı şeklindeki haberler karşısında, kabine üyeleri bunun doğru olmadığı yönünde basına demeçler veriyorlardı. Dâhiliye Nazırı, gazetecilerden birine yaptığı açıklamada kabinenin eski azim ve kararlılığında olduğunu söyleyerek, istifa söylentilerini reddediyor ve kabinenin, hükümetin menfaatini dikkate alarak mevkiini korumak azminde olduğunu söylüyordu. Maliye Nazırı Tevfik Bey de *Akşam* muhabirlerinden birine verdiği demeçte, aynı şekilde kabinenin istifasının söz konusu olmadığını ifade ederken, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey şu beyanatta bulunmaktaydı: "*Hükümet son*

⁷⁶ *age*, s. 323-324.

⁷⁷ *age*, 326-327.

⁷⁸ *age*, s. 335.

⁷⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. CXXV.

dereceye kadar sebat ve azami müşkilatı iktihama hasr-ı mesai edecektir. Deruhte ettiği umuru ifaya kudretinin müsa'id olmadığını idrak ettiği gibi derhal istifa etmesi tabiidir. Şimdilik istifayı düşünmüyoruz. Meclis-i Vükela'da istifa meselesi mevzuu bahs bile olmadı. Çünkü daha mühim bir mesele ile meşgul idik".

Evkaf Nazırı Ömer Hulusi Efendi de istifa haberini tekzip ediyor ve "Biz iş başındayız, henüz mevkimizi terk etmedik. Salih Paşa hazretleri her şeyden evvel vatanın menafîini düşünür bir zattır. Eğer memleketin menfaati bizim çekilmemizle hâsıl olacaksa, sadr-ı müşarünileyhin bir dakika bile makamında kalmak istemeyeceğine emin olmalıdır. Ancak şimdiye kadar istifayı icab edecek ciddi bir sebep zuhur etmediği gibi istifa etmemiz lüzumuna dair ufak bir imada da bulunulmadı. Tedvire devam edecektir" diyordu. Yabancı basında da Salih Paşa'nın istifa etmek niyetinde olmadığı bu nedenle de sadaretin kendisinden alınamayacağı gibi ifadelere yer verilmekteydi⁸⁰.

Diğer taraftan hükümet İstanbul'un işgaliyle ortaya çıkan durumu Temsil Heyeti ile görüşmek amacıyla⁸¹ Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey (Salih Omurtak) ile Sinop mebusu Rıza Nur, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal bey, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi ve Konya mebusu Hoca Vehbi efendilerden oluşan bir heyet görevlendirdi⁸². Rıza Nur'un anlattığına göre, Ankara'ya gidecek mebuslar heyeti oluştuktan sonra 26 Mart'ta Babiâli'ye gitmişlerdi. Heyet, Ali Rıza Paşa, Fevzi Paşa ve Salih Paşa tarafından kabul edildiler. Fevzi Paşa ümitsizlik içerisinde sessiz kalırken Salih Paşa istifada direnmedeki amaçlarının Damat Ferit'in sadaretini geciktirmek ve Anadolu'ya zaman kazandırmak olduğunu söyledi. Rıza Nur, Ankara ve İstanbul'un birlikte çalışmalarını savunuyordu. Salih Paşa hükümeti vatansever bir hükümetti ve Ankara'nın bu hükümet aleyhinde çalışması yanlıştı. Salih Paşa, mebuslar heyetinden hemen Anadolu'ya geçmelerini istedi. Heyet, denetimleri altındaki demiryollarıyla gidebileceklerini söyledi ve onlara 100 lira verdi⁸³. Heyet, 27 Mart'ta Haydarpaşa'dan yola çıktı. Ancak heyet üyeleri ertesi gün Mustafa Kemal Paşa tarafından Geyve'de gözaltına alındırıldılar. Amaçlarının

⁸⁰ Vakit, 27 Mart 1920, nr. 856, s. 1.

⁸¹ Sarihan, *age*, s. 452.

⁸² Cebesoy, *age*, s. 331-332.

⁸³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992, 3. Baskı, s. 392.

öğüt vermek olmadığının anlaşılması üzerine de Ankara'ya gitmelerine izin verildi⁸⁴.

Hükümet, itilaf devletlerinin 28 Mart 1920 tarihli notasını 29 Mart'ta cevapladı. Verilen cevapta, Anadolu hareketinin "*meşru hakların müdafası*" olduğu belirtildi. De Robeck bu cevaptan, Mustafa Kemal Paşa'nın red ve mahkûm edilmesi manasını değil, bilâkis tasvip edildiği manasını çıkardı⁸⁵. Hükümetin Anadolu hareketine karşı siyasetini beğenmeyen itilaf devletleri temsilcileri arasında yazışmalar devam ederken Anadolu'daki hükümetin durumunu zorlaştıran gelişmelerden biri 31 Mart'ta toplanan Lüleburgaz Kongresi kararları oldu. Kongre'nin Trakya'nın dâhilen ve haricen silaha sarılarak mücadele edilmesi yönünde aldığı kararlar Salih Paşa hükümetinin otoritesini iyice sarstı⁸⁶.

Diğer taraftan hükümet, 1 Nisan'da uzun bir notayla⁸⁷ İstanbul'un işgalinin hukuka aykırı olduğunu belirtti ve işgali protesto etti. Salih Paşa notada "*...harekât-ı milliyenin İzmir'e çıkardıkları Yunanlıları katl, zulm ve tecavüzlerine ve Maraş ve Urfa havalisindeki Ermenilerin taarruzlarına karşı meşru bir müdafaa ve mukabele olduğunu ve tekmil-i milletin birlik olarak vatanın her tarafına teşkilatını yapmış bulunması da bu taarruzların ve katliamlardan hâsıl olan uyanıklıktan ve şark vilayetlerimizde Ermenistan ve Karadeniz sahilinde Pontus Rum Cumhuriyeti tehlikesine karşı bir hazırlıktan ibaret olduğunu pek doğru ve haklı olarak kaydetmiş ve İstanbul'un işgaline hiç sebep ve mana olmadığını*" ifade etmekteydi⁸⁸.

İstifadan çok kısa bir süre öncesine kadar istifa haberlerini yalanlayan Salih Paşa kabinesi, İtilaf devletlerinin baskılarına daha fazla dayanamayarak 2 Nisan'da istifa etti. Salih Paşa, kendi eliyle kaleme aldığı bir yazıda "*...Müttefiklerin verdiği notaya, arzu etmedikleri cevap verilmesi üzerine Anadolu hareketinin takbih edilmesi-kat'i bir surette-talep olunup ona da muvafakat edilmeyerek kuva-yı işgaliyeye yapılan hukuk şikenane muamelat*

⁸⁴ Sarıhan, *age*, s. 452.

⁸⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 153.

⁸⁶ Zekâi Güner, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 114-118.

⁸⁷ Jaeschke, *age*, s. 153.

⁸⁸ Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1920, nr. 20, s. 2.

ayrı ayrı notalarla protesto edilmiştir. 2 Nisan 1336 da kabinenin istifası vuku bulmuştur" diyerek istifa nedenlerini ortaya koydu⁸⁹.

Evkaf Nazırı Ömer Hulusi Fendi ise istifa ile ilgili olarak basına yaptığı açıklamada *"İşgalden sonra kabinemizin iş başında kalmasının sebebi memleket işlerini bir suret-i müsâlemetkaranede yani kan dökülmeksizin yoluna koyabilmek ümidi idi. Esasen millet ve hükümete hidmet edemeyeceğimiz vakit hemen res'ikariterk edeceğimizi evvelce söylemiştim. Şimdi deruhte ettiğimiz vazifenin bir suret-i müsâlemetkaranede uhdesinden gelemeyeceğimizi anladığımızdan istifa ettik. Bizim gayemiz kuva-yı milliyeye meselesini de bir suret-i müsâlemetkaranede bitirmektir. Anadolu'ya göndermeye tevessül ettiğimiz heyetler kuva-yı milliyeye karşı ihzârına teşebbüs ettiğimiz beyanname bu cümleden idi. Biz gürültüye mahal kalmadan kuva-yı milliyeye söz anlatmaya çalışacaktık. Bu hususta lüzumundan fazla sarf-ı mesai ettik. Ahiren gidecek heyetlerden ve neşrine karar verdiğimiz beyannameden bir faide elde edileceğine ümidimiz kalmadı"* diyordu⁹⁰.

Böylece Mecliste programını henüz okuyamayan Salih Paşa kabinesi istifa etmiş oldu. Padişah yeni kabineyi kurma görevini beklenildiği gibi Damat Ferit Paşa'ya verdi. Böylece Salih Paşa kabinesinin istifa etmeme konusunda gösterdiği direnç ve itilaf devletlerini oyalama taktikleri boşa çıkmış oldu.

Kabinenin istifası sonrasında Anadolu'nun sözcülüğünü yapan *Hakimiyet-i Milliye*'de yer alan şu ifadeler, Salih Paşa kabinesinin istifa baskıları karşısındaki direncini yansıtır niteliktedir: *"İngiliz planında Ferit Paşa'nun mevkii iktidara getirilmesi İstanbul işgalini hemen takip etmek lazım gelen bir mesele idi. Ahval-i adiyeye için bile zayıf bir heyet olan Salih Paşa hükümetinin kuvvet ve cüretle velev ki müspet hiç bir iş görmeyerek mesele-i vataniyeden aldığı bir, fakat yalnız yerinde kalmakta ısrar ile gösterdiği sebat, milletin idrak-ı bülendi (yüksek) karşısında zaten müttehir kalmış olan İngiltere'yi üç beş günler bocalattı. Fakat İstanbul bütün müessesat-ı resmîye ve gayri resmîyesiyle Padişah'ından hükümete ve halkına kadar bütün efradı ile İngilizlerin yeddi zabt ve esareti altında bulunduktan sonra şimdilik orada nihayet İngilizlerin dediği olabilirdi. Onlar bütün süngülerini ve bütün toplarını Bab-ı âli üzerine tevcih ettiler, Salih Paşa hükümeti yuvarlandı.*

⁸⁹ İnal, *age*, s. 2124.

⁹⁰ İkdâm, 4 Nisan 1920, nr. 8311, s. 1.

*Şimdi sıra Ferit Paşa'yı makam-ı hükümete çıkarmaya gelmiş idi*⁹¹. Görüldüğü gibi Salih Paşa kabinesinin mevkiini koruma konusunda gösterdiği direnç Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesini geciktirmişti. Amiral Webb'e göre "*Salih Paşa güçlü bir karaktere sahip olmayan beceriksiz bir şahsiyet olmakla beraber, görev süresi boyunca elle tutulur tek icraatı 16 Mart'ta İstanbul'un işgalinden sonra on beş gün iktidarda kalabilmesiydi*". Bu süre içerisinde kuva-yı milliye aleyhtarları her fırsatta Damat Ferit Paşa'yı iktidara taşımak için çaba sarf etmişlerdi⁹². Fakat Webb'e göre bu çabalar Salih Paşa'nın azmi, Padişahın kararsızlığı, Damat Ferit Paşa'nın kabinesinin temellerini oluşturmadaki zorluklar gibi bazı nedenlerle uzun süre boşa çıkmıştı⁹³. Salih Paşa'nın Ferit Paşa hükümeti döneminde Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi tarafından yargılanması için Padişah iradesi çıktı. Fakat bu karar uygulanmaya konulmadan Damat Ferit Paşa hükümeti iktidardan düşecektir⁹⁴.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele hareketinin gittikçe güçlenmesi itilaf devletlerinin Anadolu siyasetlerinde farklı bir yol izlemeleri sürecini başlattı. Anadolu'ya yönelik siyaseti beğenilmeyen Ali Rıza Paşa kabinesi, itilaf devletlerinin baskıları ile istifa etti. Bu istifadan sonra meydana gelen hükümet buhranı, Salih Paşa'nın sadrazamlığa tayini ile giderilmeye çalışıldı. Ülkede sıcak dakikaların yaşandığı bir sırada istemeyerek de olsa sadareti kabul eden Salih Paşa, sadarete adımını attığı ilk andan itibaren Padişah ve itilaf devletlerinin müdahaleleri ile karşı karşıya kaldı. Nitekim Padişah, kabine üyelerinin Meclis-i Mebusan dışından seçilmesini ve kendi onayından geçmesini şart koşarken, İtilaf devletleri de Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde aldıkları İstanbul'un işgali kararını uygulamaya geçirmenin hazırlıkları içerisindeydiler. Salih Paşa kabinesi, İstanbul basını tarafından genel olarak "*artçı Ali Rıza Paşa kabinesi*" olarak görüldü. Bir kısım basın eski hükümetin politikalarının devam edeceği beklentisine girerken Alemdar başta olmak üzere bir kısmı ise eski hükümetin Ankara ve İstanbul olmak üzere izlediği ikili politikanın dâhilde ve hariçte zorluklar yaratacağını, bu nedenle yeni hükümetin öncelikle bu ikiliği ortadan kaldırması gerektiğini

⁹¹ "İstanbul'daki İngiliz Oyunları", Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1920, nr. 20, s. 1.

⁹² Tuğamiral Webb'den Earl Curzon'a gönderilen 22 Nisan 1920 tarihli belge. FO, 371/5047-E 4407/3/44.

⁹³ FO, 371/5047, E 4407.

⁹⁴ İnal, *age*, s. 2125.

savunuyordu.Basında, kabinenin ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan çıkaracağına dair herhangi bir ümit ışığının olmadığını söylemek mümkündür.Anadolu cephesinden bakıldığında Salih Paşa'nın kuva-yı milliye aleyhtarı bir kişi olmaması nedeniyle, onun sadrazamlığa tayini bir başarı olarak görüldü. Böylelikle Damat Ferit Paşa veya Anadolu'ya muhalif bir zatın kabine kurmasının önüne kısa bir süre de olsa geçilmiş oldu.

Salih Paşa hükümetinin İtilaf devletlerinin kuva-yı milliye'ye yönelik takip etmesini istedikleri siyaseti ağırdan alması, daha önceden kararlaştırdıkları İstanbul'un resmen işgali sürecini uygulamalarına neden oldu. Hükümetin bu ağırdan alma siyaseti, Milli Mücadele'ye güç kazandırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da Meclis açma çalışmaları ile ilgili, makamlara İstanbul'dan gelen emir ve talimatların dinlenilmemesi şeklindeki emri, İtilaf devletlerinin hükümet üzerindeki baskılarını arttırmalarına neden oldu. İstanbul'daki bazı gazeteler de hükümete şiddetle cephe aldılar. Salih Paşa, Anadolu'da ortaya çıkan direniş hareketinin sorumlusu olarak itilaf devletlerinin haksız uygulamalarını gerekçe gösterdi. Diğer taraftan muhaliflerin onun hükümetini düşürme ve Damat Ferit Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurma çalışmaları yoğunluk kazanmıştı. İstanbul hükümetinin otoritesinin Ankara tarafından tanınmadığının itilaf devletlerince tespiti ve bu durumun ortadan kaldırılması talepleri üzerine Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, kolordu kumandanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta Ankara'dan gelecek emir ve talimatlara uyulmaması talebi, kısa süreli de olsa Anadolu'daki kumandanlar arasında bir bölünmeye sebep oldu. Salih Paşa hükümeti, gerek basın gerekse itilaf devletleri tarafından hükümeti düşürmek adına yürütülen çalışmalar karşısında son ana kadar direndi. İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin yazışmalarından da anlaşıldığı üzere itilaf devletleri, istedikleri politikayı Salih Paşa hükümetine uygulatamayacaklarını anladılar. Dolayısıyla sadrazamlığa Damat Ferit Paşa'yı getirmek suretiyle hedeflerine ulaşmaya çalıştılar.

Salih Paşa Hükümeti, Basın ve Siyasi Çevrelerin Hükümete Yaklaşımı

KAYNAKÇA

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.DUİT. (İrade Dosya Usulü Tasnifi), 9/92.

PRO (PublicRecord Office), FO. (Foreign Office), 371/5046, 371/5047, 371/5166.

Gazeteler

İkdam

Alemdar

Vakit

Hakimiyet-i Milliye

Kitaplar ve Makaleler

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992.

AKANDERE, Osman-POLAT, Hasan Ali, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşısı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

AKANDERE, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, ss. 417-467.

ATATÜRK, Mustafa Kemal *Nutuk*, C. I, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2001.

AYIŞIĞI, Metin, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2012.

AYBARS, Ergün, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S 12, Ankara 1988, ss. 603-636.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

GÖKÇEN, Salim, *Bozdoğan'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994.

GÜNER, Zekâî, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. 4, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Emre Yayınları, 5. Baskı İstanbul 2000.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1994.

SELEK, Sabahattin, *Milli Mücadele*, C. I, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

SONYEL, Salâhi, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. I, Ankara 2008.

SONYEL, Salâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1973.

SOFUOĞLU, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Gürer Yayınları, İstanbul 2009.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 46, Ankara 2000, ss. 37-87.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.